

החשיבות ההיסטורית של נמל תל אביב במלחמת העצמאות

מאת יהודה בן-צור

נמל תל-אביב החל לפעול, כמזח ניצב לחוף, במאי 1936 בתגובה להשבתת נמל יפו במסגרת שביתת המסחר הכללית שהוכרזה ע"י ערביי ארץ-ישראל. עבודות הקמתו נמשכו והוא נחנך בטקס רשמי בפברואר 1938. בדומה לנמל יפו היה זה מעגן פתוח לגלים ורוחות, כשהפריקה נעשית בעיקר¹ באמצעות מנופי האוניות לדוברות המועברות בגרירה ל"בריכה" מוגנת. מרציפי "הבריכה" הפריקה נעשתה באמצעות מנופי הנמל לכלי הרכב. בתהליך כפול זה, בו כלי השייט מיטלטלים גם כשהים אינו סוער, דרושים מנופים תקינים בעלי כושר הרמה מותאמת למשקל ארגזי המטען ובעיקר, סווארים מיומנים ואכן נמל תל-אביב, שכל עובדיו היו יהודים, התברך בהם.

בקונגרס הציוני הכ"ב, שנערך בבאזל, קיבל/נטל על עצמו **בן-גוריון**, יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית, את תיק הביטחון היישובי. בשובו ארצה בתחילת 1947 הוא הקדיש את רוב זמנו ללימוד הנושא. עד מהרה התברר לו שמצבת הנשק של ארגון 'ההגנה' דלה להחריד. כמתחייב מהאחריות העצומה שהוא נטל על עצמו הוא החליט בשלהי קיץ 1947 לשגר שלושה מבכירי 'ההגנה' – כול אחד בנפרד מרעהו ובכפפות ישירה אליו - לפעילות רכש מאסיבית בחו"ל. ההנחיה שניתנה לשלושת **"הגדולים"**² (המירכאות במקור), כפי שב-ג ('אמתי') כינה את **מוניה מרדור** ('בן'), **אהוד אבריאל** ('אתי') ו**יהודה ארזי** ('אלון'), הייתה לאתר מקורות רכש **"לקנות, ויהי מה, בכל מקום, כל דבר"** ולכוון את הגעת אוניות הרכש לקראת סיום המנדט הבריטי.

¹ להורדת מטען כבד היה צורך להשיט מנמל חיפה מנוף צף. ניסיון כזה נעשה ב-15 ביוני 1948 כשהמטען כלל 10 טנקים 'רנו' – **פיני וזה**, 'המשימה רכש', הוצאת 'מערכות' 1966. עמ' 238.
² **ד. ב-ג**, 'יומן המלחמה', עמ' 313. עדות **אבריאל** על מדיניות הרכש, חטיבה 15 מיכל 168 תיק 4 מסמך 2, ארכיון יד-טבנקין (אי"ט).

בעקבות התקפות הערבים, שהחלו יום לאחר החלטת 'הכ"ט' בנובמבר, נאלץ ב-ג לשנות את ההנחיה ולהורות על הקדמת מועד הגעת אוניות הרכש, על אף שהצי הבריטי המשיך בסגר החופים וציד אוניות המעפילים, עד לסיום המנדט (ב-26 באפריל 1948 נתפשה ספינת המעפילים "נחשון" ומעפיליה היו האחרונים שגורשו למחנה המעצר בקפריסין).

ב-2 בדצמבר 1947, המליץ הרמ"א, **ישראל גילי** ('הלל'), לב-ג: **"לשבת עם מוניה ואהוד לתת הוראות"**. עוד באותו ערב זומנו השניים לפגישה קצרה אותה סיכם ב-ג: **"הוראות: לסכן \$300,000 ולשלוח [אונית רכש] לת"א"**.³

הנחת העבודה המעודכנת התבססה על המידע בדבר התפנות הצבא הבריטי מדרום הארץ לעבר חיפה והערכה שאזור ת"א יהיה נקי משליטה בריטית כבר בפברואר 1948 (השוטרים הבריטיים התפנו כבר בדצמבר 1947). בתנאים אלו, כשהשליטה בנמל ת"א הייתה למעשה בידי 'ההגנה' (הממונה הבריטי על נמלי ת"א ויפו ישב באותה עת ביפו) נראה היה שניתן יהיה לפרוק את המטענים בלילות.

בנוסף לפעילי הרכש שהיו אמורים לבצע את הרכישות "מתחת לשולחן", נעשה מאמץ מדיני לרכוש נשק באופן גלוי. ב-1 בדצמבר ביקש ב-ג מהנציב העליון רישיונות לקניית אקדחים ותת-מקלעים ולא נענה. **משה שרת**, ראש המחלקה המדינית, שנשאר בארה"ב לאחר 'כ"ט' בנובמבר' למטרה זו, נכשל והאמריקאים הטילו אמברגו על הכנסת נשק לצדדים הלוחמים. ב-13 בפברואר 1948 רשם ב-ג ביומנו את פרטי שיחתו עם **שרת** בניו-יורק: **"משה שוחח עם גרומיקו [נציג ברה"מ באו"מ]. סיפר לו על הנשק מצ'כיה לערבים. גרומיקו הצטער על כך. התעניין לדעת מה מצב הציוד שלנו, מה חסר, מה אפשר להכניס [להבריח] ואם אפשרי יהיה להכניס לאחר ה-15 במאי, אם האנגלים לא יעשו אז בלוקאדה. לא אמר כלום אם הם יעזרו [ובהערת שוליים נכתב]: "גרומיקו שאל אם הישוב יכול לפרוק אוניות נשק גם היום? שרת השיב בחיוב וביקש אישור לכך מ-ב-ג. בתשובת ב-ג נאמר, שניתן לפרוק בת"א בלילות, בלי סכנת הפרעה בריטית"**.⁴

פניות קודמות ל**גרומיקו** בדבר קבלת נשק, לא נענו וכך הוא נהג גם בפעם זו. לימים התברר שברה"מ, על דעתו של "החבר" **סטלין**, היא שדחפה את הצ'כים בסוף 1947 למכור את הנשק לשליחי 'ההגנה'.⁵ לזכותו של **גרומיקו** ייזכר נאומו בעצרת האו"ם באפריל 1947: **"נאום פרו-ציוני תקיף, בו ביטא את עמדתה האוהדת של ברה"מ כלפי הקמת מדינה יהודית..."**.⁶ ראוי לציין ש"סוד מדינה" זה – הגעת אונית רכש - שרבים וטובים בישוב לא היו מודעים לו, נחשף בפני הרוסים בניסיון לקבל מהם נשק, דבר הממחיש את "הרעב לכלים" ששרר בחודשי הלחימה הראשונים, עד אפריל 1948.

הסיכון השתלם – 3 אוניות רכש פרצו את הסגר הימי והגיעו למעגן תל אביב לפני סיום המנדט הבריטי:
'נורה' – הגיעה מיוגוסלביה ב-1 באפריל 1948 עם מטען של 4,500 רובים ו-200 מקלעים, שאפשרו למגר את הכוחות הערביים, לפני פלישת צבאות-ערב ב-15 במאי.
Resurrectio - 'רקס' – הגיעה ב-23 באפריל, ערב פסח תש"ח, ממרסיי עם 25 תותחי 20 מ"מ, שנטלו חלק בהגנת שמי תל אביב, הנמל ושדה דוב.

³ יומן המלחמה, עמ' 20.

⁴ יומן המלחמה, עמ' 240, 431 (+הערות שוליים). עמיצור אילן, 'אמברגו', עמ' 3-162.

⁵ ראה כתבה 'תרומת ברה"מ לפעילות הרכש במלחמת העצמאות' באתר הפלי"ם. י.ב.צ.

⁶ מיכאל בר-זוהר, "ב-ג, האיש שמאחורי האגדה", עמ' 249.

Borea-Santa Chiaro /'בהירה' – הגיעה ב-13 במאי 1948 ממרסיי עם 5 תותחי 65 מ"מ, "הנפוליונצ'יקים". לאחר הטלת העוגן נתפסה ע"י הצי הבריטי ונגררה לחיפה. נערך חיפוש, אך מטען הכיסוי – פחיות מיץ עגבניות – עמד במבחן. לבסוף היא שוחררה 5 דקות לפני סיום המנדט וחזרה לתל אביב בבוקר 15 במאי, היישר לתקיפת מטוסים מצריים במהלך הפריקה. 2 תותחים הוחשו להגנת עמק הירדן.

7 הפלגות רכש נוספות הגיעו למעגן עד סוף יוני 1948 – מועד סיום פינוי הבריטים מנמל חיפה. גם לאחר הכרזת העצמאות לא תמו הסכנות – הוטל אמברגו בינ"ל על הבאת נשק לצדדים הלוחמים ומשקיפי או"מ הוצבו בנמלים והיה צורך "לגבור" גם עליהם. סכנה נוספת הייתה מצד הפצצות חיל האוויר המצרי על ת"א, שהחלו ב-15 במאי 1948 והתרכזו תחילה בנמל ובשדה דב הסמוך, בטרם התפשטו ליתר חלקי העיר. ההפצצות גרמו לשיבושים קלים בלבד בפריקת הנשק מאוניות הרכש. בפרט, בהתקפה בבוקר ה-6 ליוני נפצעו מרסיסים 2 מאנשי צוות אוניית הנשק 'אטלס' (ה'גדעוני' אברהם ליחובסקי ומלח איטלקי) ואוניית הנשק 'ההר' נאלצה לעזוב את אזור הנמל בגלל שהייתה עדיין עמוסה בעשרות טונות חומר נפץ.

מתחילת יולי 1948 עד תחילת ספטמבר 1948 הגיעו לנמל תל-אביב עוד 6 הפלגות רכש (האחרונה, 'דרומית', הגיעה ממקסיקו עם תותחי שדה 75 מ"מ, "הקוקרצ'ות") ומכאן ואילך הפך נמל חיפה לנמל היעד של אוניות הרכש. עד לסיום מלחמת העצמאות באפריל 1949 בוצעו 51 הפלגות, 16 לתל-אביב ו-35 לחיפה. לאחר מלחמת העצמאות סיים נמל תל-אביב את תפקידו ההיסטורי, שתחילתו ב"כיבוש הים" וסופו ב"קליטת" אוניות הרכש.

צוות הגנה אווירית מאייש תותח נ"מ באזור נמל ת"א, הגנה בפני תקיפות חיל האוויר המצרי (התמונה באדיבות יורם רובין, שאימו לאה רובין) (בתמונה: מימין) נמנתה על צוות התותח

אין עוררין – אם כי רבים אינם מודעים לכך כיום – על תרומת נמל תל-אביב, מהמנכ"ל ועד לאחרון הסווארים, על ההעברה המהירה של האמל"ח לכוחות הלוחמים, ב"תפר" המעבר מארגון 'ההגנה' לצה"ל, בתקופה הקשה ביותר במלחמת העצמאות.

לוחית הנצחה המוצבת בנמל ת"א